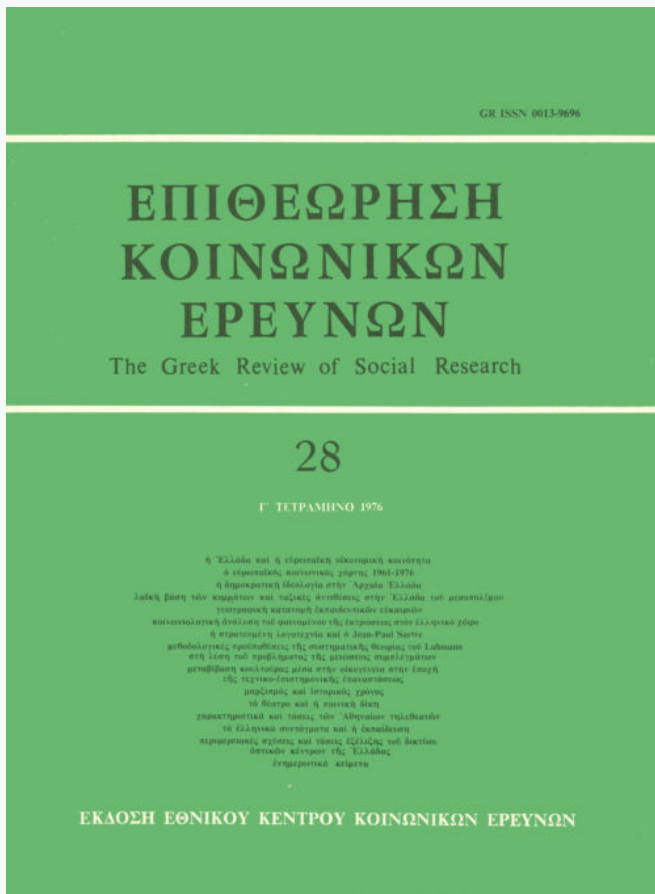

The Greek Review of Social Research

Vol 28 (1976)

28 Γ'

Γεωγραφική κατανομή εκπαιδευτικών ευκαιριών

Μαρία Ηλιού

doi: [10.12681/grsr.349](https://doi.org/10.12681/grsr.349)

Copyright © 1976, Μαρία Ηλιού

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Ηλιού Μ. (1976). Γεωγραφική κατανομή εκπαιδευτικών ευκαιριών. *The Greek Review of Social Research*, 28, 259–274. <https://doi.org/10.12681/grsr.349>

γεωγραφική κατανομή εκπαιδευτικῶν εὐκαιριῶν

τῆς
Μαρίας Ἡλίου

Κοινωνιολόγος
Ἐρευνήτριας στὸ ΕΚΚΕ

Οἱ εκπαιδευτικὲς εὐκαιρίες εἶναι δυνατὸ νὰ προσδιοριστοῦν, γιὰ ἄτομα ἢ ομάδες, σὲ διάφορα ἐπίπεδα πρόσβασης καὶ ἐπιτυχίας στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ εκπαιδευτικοῦ συστήματος, καθὼς καὶ στοὺς διαδοχικοὺς κόμβους ἐνὸς προσανατολισμοῦ ποὺ στὴν Ἑλλάδα δὲν ἐνσωματώθηκε ἀκόμα στίς σχολικὲς διαδικασίες. Σ' αὐτὸ τὸ σύντομο ἄρθρο θὰ ἀναφερθοῦμε στίς «χρησιμοποιημένες» εκπαιδευτικὲς εὐκαιρίες, δηλαδὴ στὸ ἀποτέλεσμα προσφοράς καὶ ζήτησης εκπαιδευτικῶν ἀγαθῶν, ὅπως παρουσιάζεται ἀπὸ τοὺς ἀριθμοὺς ἀποφοίτων κάθε εκπαιδευτικῆς βαθμίδας.¹

Οἱ ἀνισότητες στὴν κατανομὴ εκπαιδευτικῶν εὐκαιριῶν, ἰδιαιτέρα ὡς πρὸς τὰ κοινωνικο-οικονομικὰ χαρακτηριστικά, διερευνοῦνται συστηματικὰ ἐδῶ καὶ εἴκοσι χρόνια περίπου.² Τὰ θέματα τῶν δύο διεθνῶν συσκέψεων ποὺ ὀργάνωσε ὁ ΟΟΣΑ, τὸ 1961 στὸ Kungälv τῆς Σουηδίας καὶ τὸ 1975 στὸ Παρίσι, καὶ ὅπου οἱ εἰσηγήσεις καὶ οἱ συζητήσεις ἀπηχοῦσαν κάθε φορὰ τὸ ἐπίπεδο τῶν ἀναζητήσεων στὸν τομέα τῆς ἀνάλυσης τῶν εκπαιδευτικῶν εὐκαιριῶν, ἐκφράζουν παραστατικὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ προβληματισμοῦ στὸ διάστημα ποὺ μεσολάβησε: τὴ διερεύνηση τῶν προσδιοριστικῶν παραγόντων τῆς πνευματικῆς ἰκανότητος διαδέχτηκε ἡ ἀναγνώριση τῶν κοινωνικὰ προσδιορισμένων ἀνισοτήτων καὶ ἡ ἀντιμετώπιση τῶν προεκτάσεων αὐτῆς τῆς πραγματικότητος στὸν τομέα τῆς εκπαιδευτικῆς πολιτικῆς.³

Οἱ μελέτες ὅμως ποὺ ἀφοροῦν τὴ γεωγραφικὴ διάσταση τῶν ἀνισοτήτων στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο εἶναι σχετικὰ λίγες⁴—ἐνῶ πολλαπλασιάζονται γιὰ

1. Τὸ ἴδιο αὐτὸ στατιστικὸ ὑλικὸ θὰ μπορούσε νὰ χρησιμοποιεῖται γιὰ μιὰ διαγραφή τῆς «παρακαταθήκης εκπαιδευτικοῦ δυναμικοῦ» (stock d'enseignement) τῆς χώρας (βλ. M. Debeauvais et P. Maes, «Une méthode de calcul du stock d'enseignement», INED, «Population» et l'enseignement, PUF, 1970).

2. Σχετικὴ βιβλιογραφία βλ. στὸ πρόσφατο ἔργο τοῦ Torsten Husén, *Influence du milieu social sur la réussite scolaire. Perspectives des recherches sur l'égalité devant l'éducation*, OCDE, Paris, 1975.

3. Τὰ ὑλικά τῶν δύο συσκέψεων δημοσιεύθηκαν μὲ τοὺς τίτλους: *Apptitude intellectuelle et éducation. Textes réunis par A.H. Halsey* (OCDE, Paris, 1962) καὶ *L'éducation, les inégalités et les chances dans la vie* (OCDE, Paris, 1976).

4. Βλ. ἐνδεικτικὰ γιὰ τὴ Γαλλία: J. Ferrez, «Inégalités régionales des possibilités d'accès à l'éducation», στὴν ἔκδοση τοῦ OCDE 1962 ποὺ ἀναφέρεται στὴν προηγουμένη σημείωση· M. Segré-Brun et L. Tanguy, «Quelle unité d'analyse retenir pour étudier les variations géographiques de la scolarisation?», *Revue française de Sociologie*, VIII, no spécial 1967· A. Darbel, «Inégalités régionales ou inégalités sociales? Essai d'explication des taux de scolarisation», *Revue française de Sociologie*, VIII, no spécial 1967, καθὼς καὶ ἀρκετὰ ἄρθρα καὶ σημειώματα τῶν A. Sauvy καὶ A. Girard στὸ περιοδικὸ τοῦ Ἑθνικοῦ Ἰνστιτούτου δημογραφικῶν μελετῶν *Population*. Γιὰ τὴ Γιουγκοσλαβία: M. Martic καὶ R. Supek, «Structures de l'enseignement et catégories sociales en Yougoslavie» στὸ *Education, développement et démocratie* τῶν R. Castel καὶ J.-Cl. Passeron (Paris - La Haye, Mouton, 1967).

τις χώρες της 'Αφρικής.¹ Τό σημαντικό ύψος τών διαφορών πού παρουσιάζονται στην 'Ελλάδα από τή μιά περιοχή στην Άλλη ως πρός όρισμένα εκπαιδευτικά χαρακτηριστικά έχει έπισημανθεί σε συγκριτικές μελέτες διεθνών όργανισμών.² Σημειώνουμε τις αναλύσεις όρισμένων από τά ελληνικά δεδομένα στό Περιφερειακό Μεσογειακό Σχέδιο,³ στη *Géographie humaine de la Grèce* του Bernard Kayser,⁴ στην έρευνα γιά τό φοιτητικό πλθυσμό του Πανεπιστημίου 'Αθηνών πού πραγματοποιήσε ή κ. 'Ιωάννα Λαμπίρη-Δημάκη στά πλαίσια του Κέντρου Κοινωνικών Έπιστημών 'Αθηνών.⁵

Η παρουσίαση πού θα ακολουθήσει αποτελεί μιά πρώτη προσέγγιση τής γεωγραφικής κατανομής τών «χρησιμοποιούμενων» εκπαιδευτικών ευκαιριών, όπως τις προσδιορίσαμε, και βασίζεται στην απογραφή του 1971⁶ με όρισμένες αναφορές και στις προηγούμενες απογραφές.⁷ Στά αποτελέσματα τών απογραφών καταχωρούνται κατά νομό, γιά τόν πλθυσμό 10 έτων και άνω, οί άπόλυτοι άριθμοί τών άγραμμάτων,⁸ καθώς και τών άποφοίτων δημοτικού,

1. Όπου οί γεωγραφικές άνισότητες είναι και ιδιαίτερα μεγάλες και επικίνδυνες γιά τή συνοχή των κρατών και έθνών υπό διαμόρφωση. Γιά τή γεωγραφική κατανομή τών εκπαιδευτικών ευκαιριών στην 'Αφρική βλ. J. Bugnicourt, *Disparités régionales et aménagement du territoire en Afrique*, Paris, A. Colin, 1971· τού ίδιου, «Disparités scolaires en Afrique», *Tiers-Monde*, XXI, no 48, 1971. Marie Eliou, «Démarches possibles en vue de la réduction des inégalités scolaires en Afrique», Dijon, IREDU, 1974 τής ίδιας, «Enseignants africains. Enquête au Congo et au Mali», Paris, IEDS, 1975 τής ίδιας, «La formation de la conscience nationale en R.P. du Congo», Paris, éditions Anthropos (sous-presses). Jean-Yves Martin, «Inégalités régionales et inégalités sociales: l'enseignement secondaire au Cameroun septentrional», *Revue française de Sociologie*, XVI, 1975.

2. Βλ. OCDE, *Conférence sur les politiques d'expansion de l'enseignement*, t. IV. *Disparités entre les groupes en matière de participation à l'enseignement et de résultats scolaires*, Paris, 1971, σ. 32, 124, 125...

3. OCDE, *Le projet régional méditerranéen, Rapports par pays, Grèce*, Paris, 1965, σ. 68-71.

4. Paris-Athènes, Presses Universitaires de France et Centre des Sciences Sociales d'Athènes, 1964, σ. 64-73. Βλ. και Β. Kayser και Kenneth Thomson, *Οικονομικός και Κοινωνικός Άτλας τής 'Ελλάδος*, ΕΣΥΕ-ΚΟΕ-ΚΚΕΑ, 'Αθήνα, 1964.

5. Πρός μιάν ελληνική Κοινωνιολογία τής Παιδείας, τ. 2, 'Αθήνα, Έθνικόν Κέντρον Κοινωνικών Έρευνών, 1974, σ. 67-96.

6. Έθνική Στατιστική Ύπηρεσία τής 'Ελλάδος, *Αποτελέσματα τής απογραφής πλθυσμού-κατοικιών τής 14ης Ματίου 1971* (δειγματοληπτική έπεξεργασία), τόμοι Ι και ΙΙ, 'Αθήνα, 1973.

7. Έθνική Στατιστική Ύπηρεσία τής 'Ελλάδος, *Αποτελέσματα τής απογραφής πλθυσμού-κατοικιών τής 19ης Ματίου 1961*, τόμοι ΙΙ και ΙΙΙ, 'Αθήνα 1963. Έθνική Στατιστική Ύπηρεσία τής 'Ελλάδος, *Αποτελέσματα τής απογραφής τού πλθυσμού τής 7ης 'Απριλίου 1951*, τόμοι Ι και ΙΙ, 'Αθήνα 1958.

8. Προφανώς πρόκειται για τούς άναλφάβητους, μιά και δέν γίνεται διαχωρισμός άναλφάβητων και άγραμμάτων, ένώ παράλληλα καταγράφονται αυτοί πού δέν τελείωσαν τό δημοτικό σχολείο.

μέσης εκπαίδευσης και άνωτάτων σχολών.⁹ Είναι εύκολο νά μετατραπούν αυτοί οί άριθμοί σε ποσοστά πού επιτρέπουν νά διαπιστωθεί ή κλίμακα τών καταστάσεων: στην απογραφή του 1971 οί άναλφάβητοι κυμαίνονται από 7,6% (Περιφέρεια Πρωτευούσης) σε 33,9% (νομός Ξάνθης)· οί άπόφοιτοι δημοτικού από 76,0%¹⁰ (ΠΠ) σε 38,9% (νομός Ξάνθης)· οί άπόφοιτοι μέσης από 26,6%¹⁰ (ΠΠ) σε 3,2% (νομός Εβρυτανίας)· οί άπόφοιτοι άνωτάτων σχολών από 5,3% (ΠΠ) σε 0,0% ('Άγιον Όρος).

Αύτη ή παρατακτική θεώρηση τών ποσοτικών στοιχείων πού άφορούν τήν κατανομή στον ελληνικό χώρο τού πλθυσμού κατά εκπαιδευτικό επίπεδο, χρσιμότατη σ' ένα πρώτο στάδιο, δέν άρκει γιά νά διαγράψει τή συνολική εικόνα πού συνθέτουν οί έπι μέρους άνομοιότητες. Γι' αυτό θελήσαμε νά αποδώσουμε με ένα σύνθετο δείκτη τού σύνολο τών τεσσάρων αυτών στοιχείων (ποσοστών άναλφάβητων και άποφοίτων τών τριών βαθμίδων), με τρόπο πού νά μάς επιτρέψει νά κατατάξουμε σε μιά κοινή κλίμακα τούς νομούς ή τά γεωγραφικά διαμερίσματα. Καθορίσαμε τό Δείκτη Έκπαιδευτικού Έπίπεδου με τόν άκόλουθο τρόπο:

$$\Delta \text{ΕΕ} = \frac{\alpha + \beta + \gamma + \delta}{4}$$

όπου: α = ποσοστό μη άναλφάβητων¹¹ τής περιφέρειας
Α = τό ύψηλότερο ποσοστό μη άναλφάβητων τής χώρας

β = ποσοστό άποφοίτων πρώτης βαθμίδας τής περιφέρειας
Β = τό ύψηλότερο ποσοστό άποφοίτων πρώτης βαθμίδας

γ = ποσοστό άποφοίτων δεύτερης βαθμίδας
Γ = τό ύψηλότερο ποσοστό άποφοίτων δεύτερης βαθμίδας

δ = ποσοστό άποφοίτων τρίτης βαθμίδας
Δ = τό ύψηλότερο ποσοστό άποφοίτων τρίτης βαθμίδας

9. Σημειώνουμε ότι στους πίνακες πού κατατάσσουν τόν πλθυσμό κατά επίπεδο εκπαίδευσης δέν αναφέρονται οί άπόφοιτοι τεχνικών και επαγγελματικών σχολών ή, όταν αναφέρονται, πρόκειται γιά δεύτερη καταγραφή προσώπων πού έχουν παράλληλα ύπολογιστεί στις στήλες πού άφορούν τό επίπεδο γενικής εκπαίδευσης. Άλλοστε οί πτυχιούχοι τεχνικής ή επαγγελματικής εκπαίδευσης είναι λίγοι: 87.060 άτομα, τό 1,2% τού πλθυσμού 10 έτων και άνω στην απογραφή του 1971. Οί άπόφοιτοι άνωτάτων σχολών περιλαμβάνουν και τούς άπόφοιτους άνωτερης εκπαίδευσης.

10. Πρόκειται για συσσωρευτικά ποσοστά: στους άπόφοιτους δημοτικού και στους άπόφοιτους μέσης εκπαίδευσης και όσοι βρίσκονται σε άνώτερο επίπεδο εκπαίδευσης. Προτιμήσαμε αύτη τήν παρουσίαση γιά νά μη γίνονται παρεμηνευσ όταν εξετάζεται μόνο ένα επίπεδο: ή ΠΠ έχει π.χ. μικρότερο ποσοστό άποφοίτων δημοτικού από πολλές άλλες περιφέρειες, ακριβώς γι'αυτό έχει μεγαλύτερα ποσοστά άποφοίτων τών άλλων βαθμίδων.

11. Τό ποσοστό τών μη άναλφάβητων (ή μη άγραμμάτων) είναι τό συμπληρωματικό τού ποσοστού άναλφάβητων (ή άγραμμάτων). Θεωρήσαμε δηλαδή τό μικρό άριθμό αυτών πού δέν είχαν δηλώσει επίπεδο εκπαίδευσης (και πού άντι-

ΠΙΝΑΚΑΣ 1. Ποσοστά του ήλικίας 10 ετών και άνω πληθυσμού κατά επίπεδο εκπαίδευσης

% αναλόφβητων		% άποφοίτων δημοτικού ¹		% άποφοίτων μέσης ¹		% άποφοίτων άνωτάτων σχολών	
Περιφ. Πρωτεύουσης	7,6	Περιφ. Πρωτεύουσης	76,0	Περιφ. Πρωτεύουσης	26,6	Περιφ. Πρωτεύουσης	5,3
Νομός Θεσ/νίκης	9,6	Νομός Θεσ/νίκης	69,2	Νομός Θεσ/νίκης	19,2	Νομός Θεσ/νίκης	3,5
Κρήτη	15,2	Κρήτη	62,4	Πελοπόννησος	8,1	Νήσοι Αιγαίου	1,9
Πελοπόννησος	16,2	Πελοπόννησος	60,5	Κρήτη	7,9	Πελοπόννησος	1,9
Λοιπή Μακεδονία	16,5	Λοιπή Στερεά	57,1	Νήσοι Αιγαίου	7,6	Θράκη	1,7
Νήσοι Αιγαίου	16,6	Νήσοι Αιγαίου	56,2	Λοιπή Στερεά	6,8	Λοιπή Μακεδονία	1,6
Λοιπή Στερεά	18,4	Ήπειρος	55,7	Θεσσαλία	6,7	Κρήτη	1,6
Θεσσαλία	19,2	Θεσσαλία	54,5	Λοιπή Μακεδονία	6,0	Θεσσαλία	1,6
Ήπειρος	19,7	Λοιπή Μακεδονία	54,4	Ήπειρος	6,0	Ήπειρος	1,6
Ίόνιοι Νήσοι	22,4	Ίόνιοι Νήσοι	53,9	Ίόνιοι Νήσοι	5,7	Λοιπή Στερεά	1,4
Θράκη	27,4	Θράκη	45,0	Θράκη	5,3	Ίόνιοι Νήσοι	1,4
Σύνολο Ελλάδας	14,2	Σύνολο Ελλάδας	63,2	Σύνολο Ελλάδας	13,7	Σύνολο Ελλάδας	2,9

1. Πρόκειται για συσσωρευτικά ποσοστά που περιλαμβάνουν και όσους βρίσκονται σε άνωτερο επίπεδο εκπαίδευσης.

Σημειώνουμε ότι τα ποσοστά είναι συσσωρευτικά, δηλαδή τó α περιέχει τó β, γ, δ, τó β περιέχει τó γ, δ και τó γ περιέχει τó δ. Σύμφωνα με αυτό τó δείκτη, οί γεωγραφικές περιφέρειες—επαρχίες, νομοί, διαμερίσματα—μπορούν θεωρητικά νά διαταχθούν μεταξύ 0 και 100.¹

Όπως είναι φυσικό, ή Περιφέρεια Πρωτεύουσης παρουσιάζει πάντα τó ύψηλότερο ποσοστό και συνεπώς ó δείκτης της εκπαιδευτικού επιπέδου, προσδιορισμένος κατά τόν τρόπο πού περιγράψαμε, είναι 100. Ό νομός Θεσσαλονίκης υπερβαίνει και αυτός κατά πολύ τούς υπόλοιπους νομούς. Γι' αυτό, όταν αναφερόμαστε στα γεωγραφικά διαμερίσματα, τόν παρουσιάζουμε και αυτόν χωριστά, ώστε νά μην αλλοιώνεται ή εικόνα της Μακεδονίας. Τó μέγεθος τού συγκριτισμού της πρωτεύουσας, και κατά δεύτερο λόγο της Θεσσαλονίκης, όπως αντανακλάται στο εκπαιδευτικό επίπεδο τού πληθυσμού τούς, διαγράφεται όχι τόσο από τó γεγονός ότι προηγούνται άνωτα από όλους τούς άλλους νομούς, όσο από τή διαφορά με τήν όποια προηγούνται, χαρακτηριστικό ένός πολιτισμικού χώματος πού τίς χωρίζει από τήν υπόλοιπη χώρα. Γι' αυτό και οί αριθμοί πού άφορούν τó σύνολο της Ελλάδας (και πού είναι κάθε φορά ó μέσος όρος για τή χώρα), βρίσκονται πάντα ανάμεσα στις δύο

μεγαλουπόλεις και τίς υπόλοιπες περιοχές. Σάν ένα τεντωμένο σκοινί ακροβότη πάνω από τó χάσμα στο όποιο αναφερθήκαμε.

γεωγραφικά διαμερίσματα: στοιχεία κατά επίπεδο εκπαίδευσης

Στόν πίνακα 1 παρουσιάζουμε, με βάση τα στοιχεία της άπογραφής τού 1971, τα ποσοστά τού πληθυσμού κατά επίπεδο εκπαίδευσης για τα γεωγραφικά διαμερίσματα, τήν Περιφέρεια Πρωτεύουσης και τó νομό Θεσσαλονίκης.

Τó γεωγραφικό διαμέρισμα, όπως άλλωστε και ó νομός, δέν άποτελούν έπεξηγητικό παράγοντα τών διαφορών πού διαπιστώνονται. Χρησιμεύουν μόνο για νά προσδιορίσουν μέσα στο χώρο τίς καταστάσεις στις όποιες άναφερόμαστε. Ή γεωγραφικά άνιση κατανομή τών εκπαιδευτικών ευκαιριών άποτελεί προβολή τών άποτελεσμάτων πολλών μεταβλητών και άποτύπωσή τούς στο χώρο. Ή ιστορική εξέλιξη, ή κοινωνική διαστρωμάτωση, τó επίπεδο τών οικονομικών δραστηριοτήτων, οί οικολογικοί και δημογραφικοί παράγοντες, αλλά ακόμα και τó είδος και ή πυκνότητα τού σχολικού δικτύου και ó τρόπος λειτουργίας τού μέσα στο χρόνο, καθορίζουν αυτά τα άποτελέσματα. Ή άνάλυση, για συγκεκριμένο τόπο και χρόνο, τού ειδικού βάρους αυτών τών μεταβλητών για τήν εκπαιδευτική κατάσταση τών περιοχών δέν έχει ακόμα γίνει στη χώρα μας. Πρέπει επίσης νά σημειωθεί ότι τα γεωγραφικά διαμερίσματα δέν άποτελούν γεωγραφικές, οικονομικές ή έστω διοικητικές ένότητες.² Τα δριά

στοιχούν στο 3,5% τού πληθυσμού 10 ετών και άνω στην άπογραφή τού 1971, αλλά μόλις στο 0,66% και 0,44% στις άπογραφές τού 1951 και τού 1961 διαδοχικά) σάν μη αναλόφβητους. Ή άπλοήτευση αυτή—πού είναι δυνατό νά καλύτερευει έλαφρά τήν εικόνα της χώρας ως προς τόν αναλόφβητισμό—Έγινε για λόγους πρακτικούς (βλ. σχετικά UNESCO, *Manuel des statistiques de l'éducation*, Paris, 1961, σελ. 51).

1. Εύχρηστοθ θερμά τόν κ. Πέτρο Παππά, σύμβουλο τού ΕΚΚΕ για τα στατιστικά θέματα, πού είχε τήν καλωσήνη νά ελέγξει μαζί μου τόν τύπο τού ΔΕΕ.

2. Βλ. Bernard Kayser, *Geographie humaine de la Grèce*, δ.π.π., σελ. 7-8 και Μελετιού Δ. Θεοφιλου, «Μερικά όδικει της 'γεωγραφίας τού πληθυσμού' της Ελλάδος», *Έπιθεώρησις Κοινωνικών Έρεώνων*, τ. 23, 1975, σ. 86.

τους προσδιορίστηκαν κυρίως ἀπὸ τὴν ἱστορία καὶ μάλιστα ἀπὸ τὴς διαδοχικῆς χρονολογίης τῆς ἐνωσιμότητός τους στὸ ἑλληνικὸ κράτος. Ἔτσι, κάθε γεωγραφικὸ διαμέρισμα εἶναι περισσότερο ἓνα σύνολο συνεχόμενων νομῶν—μὲ μερικῆς παραλλαγῆς στὴν περίπτωση τῆς νησιώτικης Ἑλλάδος—καὶ πολὺ λιγότερο μιὰ ἰδιαίτερη γεωγραφικὴ πραγματικότητα.

Εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ συγκρίνουμε τὰ ποσοστὰ ἀποφοίτων ἀνωτάτων σχολῶν σὲ κάθε διαμέρισμα, μὲ τὸ ποσοστὸ φοιτητῶν ἀνὰ 1.000 κατοίκους τοῦ γεωγραφικοῦ διαμερίματος, ὅπου κατοικοῦν οἱ γονεῖς τους.¹

ΠΙΝΑΚΑΣ 2. Ποσοστὸ φοιτητῶν ἀνὰ 1.000 κατοίκους*

Περιφέρεια Πρωτεύουσας**	10,20
Κρήτη	8,43
Πελοπόννησος	8,18
Ἠπειρος	7,09
Μακεδονία	6,69
Θεσσαλία	6,32
Ἴονιοι Νῆσοι	5,94
Λοιπὴ Στερεὰ καὶ Εὐβοία	5,71
Νῆσοι Αἰγαίου	4,74
Θράκη	2,95

* Οἱ ἀριθμοὶ τῶν φοιτητῶν εἶναι τοῦ 1969 καὶ οἱ ἀριθμοὶ τοῦ πληθυσμοῦ ἀναφέρονται στὴν ἀπογραφή τοῦ 1971.

** Νομὸς Ἀττικῆς.

Ὁ πίνακας 2 παρουσιάζει τὴν Κρήτη καὶ τὴν Πελοπόννησο νὰ προηγουμέναι ἀνετα, τὰ ἐπόμενα πέντε διαμερίσματα νὰ ἀκολουθοῦν σὲ μικρὴ ἀπόσταση τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο καί, τελευταία, τὶς Νῆσους Αἰγαίου καὶ σὲ μεγάλη ἀπόσταση τὴ Θράκη. Ἡ σύγκριση μὲ τὰ ποσοστὰ τοῦ πίνακα 1 φανερώνει ὅτι ἡ Θράκη καὶ οἱ Νῆσοι Αἰγαίου «κείσονται» ἀποφοίτους ἀνωτάτων σχολῶν, ἐνῶ ἡ Κρήτη «ἐξάγει» φοιτητῆς ποὺ δὲν τοὺς ἐπανακτὰ ὅταν ἀποκτήσουν τὸ πτυχίον τους. Φαινόμενα ποῦ, στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ περιορισμένου ἑλληνικοῦ χώρου, θυμίζουν τὴν «τεχνικὴ βοήθεια» στὶς ὑποανάπτυκτες χώρες—καὶ τὸ σύστημα ποὺ τὴ διατηρεῖ καὶ ἀναπαύει τὶς συνθηκῆς διατήρησής της—καθὼς καὶ τὴ «φυγὴ ἐγκεφάλων». Στὴν ἴδια μελέτῃ τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας παρουσιάζονται τὰ ἀντιστοιχία στοιχεῖα τοῦ 1961: πρῶτες πάλι ἡ Πελοπόννησος καὶ ἡ Κρήτη, τελευταία διαμερίσματα ὡς πρὸς τὸ ποσοστὸ τῶν φοιτητῶν οἱ Νῆσοι Αἰγαίου καὶ ἡ Θράκη. Εἶναι φανερό πὼς βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ διαμορφωμένες ἀπὸ πολλὰ χρόνια καταστάσεις.

1. Τὰ στοιχεῖα τοῦ πίνακα 2 τὰ δαναζόμεστε ἀπὸ τὴν Προκαταρκτικὴ μελέτῃ ἀναπτύξεως τῆς Ἀνωτάτης Παιδείας ποὺ πραγματοποιήσεται τὸ Ὑπουργεῖο Ἑθνικῆς Παιδείας καὶ Ἐπισκευῶν (Διεύθυνσις Προγραμματισμοῦ, Ἐπενδύσεως καὶ Ἐπιχειρησιακῶν Ἑρευνῶν), Ἀθήναι, Νοέμβριος 1975, Παράρτημα ΙΑ'.

δείκτης ἐκπαιδευτικοῦ ἐπιπέδου

Ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ δείκτη ἐκπαιδευτικοῦ ἐπιπέδου γιὰ τὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα, τὴν Περιφέρεια Πρωτεύουσας καὶ τὸ Νομὸ Θεσσαλονίκης, μὲ βάση τὰ στοιχεῖα τῶν τελευταίων ἀπογραφῶν, δίνει τὰ ἀποτελέσματα ποὺ παρουσιάζονται στὸν πίνακα 3.²

Δὲν εἶναι ἴσως περιττὸ νὰ θυμίσουμε ὅτι ἓνας δείκτης παρουσιάζει καθορισμένες ἀπὸ τὸν τύπο τοῦ ἐγγυήσεως ἀντικειμενικότητας. Δὲν πρέπει, δηλαδή, νὰ τοῦ ζητᾶμε περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ ποὺ μπορεῖ νὰ πεῖ. Ἔτσι, τὰ ἐσωτερικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ΔΕΕ ἐπιδρῶν στὰ ἀποτελέσματά του:

α. Τὰ ἐπίπεδα ἀναλφαβητισμοῦ, ἀποφοίτων δημοτικοῦ καὶ ἀποφοίτων γυμνασίου, εἶναι δυνατό νὰ βρισκονται σὲ κάποια σχέση μετὰ τὸν ΔΕΕ. Στὸ μέτρο ποὺ μιὰ περιοχὴ ἔχει μεγάλο ποσοστὸ ἀποφοίτων δημοτικοῦ, θὰ μπορούσε νὰ ἔχει περισσότερες πιθανότητες νὰ προωθῆσει πρὸς τὸ γυμνάσιο σημαντικὸ ποσοστὸ τους καὶ νὰ παρουσιάζει συγχρόνως, τουλάχιστο ὡς πρὸς τὶς νεαρῆς ἡλικίης, μειωμένο ποσοστὸ ἀναλφαβητισμοῦ. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ σχέση εἶναι διαχρονικὴ—ἐνῶ ὁ ΔΕΕ ἀπεικονίζει μιὰ συγκεκριμένη στιγμὴ—καὶ πάντως ὄχι ἀπόλυτη. Πολύπλοκοι μηχανισμοὶ ἀντιστάθμισης θὰ μπορούσαν νὰ ἐξηγήσουν διαφορῆς φαινομενικῆς ἀνακολουθίης.³

β. Ἡ ἰσόρροπη στάθμιση τῶν τεσσάρων ἐπιπέδων ἐκπαίδευσης δὲν ἐπιτρέπει νὰ γίνῃ ἡ ἀκόλουθη ἀντιδιαστολή: ἐνῶ οἱ ἀναλφάβητοι, καθὼς καὶ οἱ ἀπόφοιτοι δημοτικοῦ καὶ μέσης, ἀκόμα καὶ ὅταν δὲν κατὰγονται ἀπὸ τὴν περιοχὴ στὴν ὁποία καταγράφηκαν, ἐκφράζουν τὴν κατάστασι τοῦ πληθυσμοῦ τῆς περιοχῆς, ὅπως διαμορφώνεται ἔπειτα ἀπὸ ἐσωτερικῆς μετακινήσεις ποὺ ἔχουν λίγο-πολὺ χαρακτῆρα μόνιμο, οἱ ἀπόφοιτοι ἀνωτάτων σχολῶν, στὴν περίπτωσι ποὺ δὲν κατὰγονται ἀπὸ τὴν περιοχὴ καταγραφῆς τους, ἐκφράζουν καὶ ἄλλα φαινόμενα: τρόπο δικτύωσης τῶν διαφόρων κρατικῶν ὑπηρεσιῶν, περιφερειακὴ διαμόρφωσι τῆς οἰκονομίας, γεωγραφικὸ συγκεντρωτισμὸ στὰ ἐλεύθερα ἐπαγγελματία, ἀκόμα καὶ παρασιτισμὸ τῶν πτυχιούχων στὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα. Βλέπουμε ἔτσι στὸν πίνακα 1 ὅτι, ὡς πρὸς τοὺς ἀπόφοιτους ἀνωτάτων σχολῶν, ἡ Θράκη καὶ οἱ Νῆσοι Αἰγαίου καλύτερου εἶναι τῆς θέσης ποὺ εἶχαν στὰ χαμηλότερα ἐπίπεδα, ἐνῶ ἡ Στερεὰ χάνει ἔδαφος. Πάντως, ὁ ΔΕΕ δὲν παύει νὰ ἀπεικονίζει μιὰ πραγματικότητα ποὺ δὲν πρέπει νὰ βιαστοῦμε νὰ ἐρμηνεύσουμε.

2. Δὲν θεωρήσαμε ἀναγκαῖο νὰ παρουσιάσουμε καὶ γιὰ τὶς προηγούμενες ἀπογραφῆς τὰ ἀναλυτικὰ ποσοτὰ κατὰ ἐπίπεδο ἐκπαίδευσης, ὅπως κάναμε στὸν πίνακα 1 γιὰ τὴν ἀπογραφή τοῦ 1971.

3. Ὁ Β. Kayser ὑπογράμμισε τὴν περίπτωσι τῆς Μακεδονίας ποὺ, ἐνῶ παρουσιάζει σχετικὰ μικρὰ ποσοτὰ ἀναλφαβητισμοῦ, δὲν ἐπωφελεῖται ἀνάλογα ἀπὸ τὰ ἄλλα ἐπίπεδα ἐκπαίδευσης (δ.π., σ. 69).

ΠΙΝΑΚΑΣ 3. Δείκτης εκπαιδευτικού επιπέδου με βάση τα στοιχεία των απογραφών 1951, 1961 και 1971

'Απογραφή 1951		'Απογραφή 1961		'Απογραφή 1971	
Πολεοδ/κόν συγκρότημα 'Αθηνών	100,0	Περιφέρεια Πρωτεύουσής	100,0	Περιφέρεια Πρωτεύουσής	100,0
Νομός Θεσσαλονίκης	68,3	Νομός Θεσσαλονίκης ¹	72,4	Νομός Θεσσαλονίκης	81,7
Κρήτη	53,7	Κρήτη	57,4	Πελοπόννησος	59,1
Νήσοι Αιγαίου	51,9	Πελοπόννησος	55,6	Κρήτη	58,4
Πελοπόννησος	50,0	Νήσοι Αιγαίου	54,0	Νήσοι Αιγαίου	57,1
Λοιπή Μακεδονία	45,0	Λοιπή Μακεδονία	51,4	Λοιπή Στερεά και Εύβοια	53,8
Ίονιοι Νήσοι	44,0	Λοιπή Στερεά και Εύβοια	51,1	Λοιπή Μακεδονία	53,7
'Ηπειρος	43,7	'Ηπειρος	50,8	Θεσσαλία	53,6
Λοιπή Στερεά και Εύβοια	43,3	Θεσσαλία	50,6	'Ηπειρος	53,2
Θεσσαλία	42,5	Ίονιοι Νήσοι	48,4	Ίονιοι Νήσοι	50,2
Θράκη	35,1	Θράκη	41,8	Θράκη	47,4
Σύνολο 'Ελλάδας	57,1	Σύνολο 'Ελλάδας	64,4	Σύνολο 'Ελλάδας	70,6

1. Δεν περιλαμβάνονται τα μέλη των συλλογικών συμβάσεων.

Στον πίνακα 3 βλέπουμε, ότι από τη μιá απογραφή στην άλλη μικραίνουν οι απόστάσεις ανάμεσα στα διάφορα γεωγραφικά διαμερίσματα και την Περιφέρεια Πρωτεύουσής και ο μέσος όρος—το σύνολο 'Ελλάδας—άνεβαινει σταθερά. Δεν είναι εδω ή θέση να δοϋμε κατά πόσο ή ανάπτυξη της πρόσβασης στην εκπαίδευση έχει σαν αποτέλεσμα τη μείωση των εκπαιδευτικών ανισοτήτων, όπως υποστηρίζει ο Raymond Boudon,¹ ή την αύξησή τους, όπως εμφανίζεται σε μιá πρόσφατη μελέτη που χρησιμοποιεί τρεις διεθνείς στατιστικές και για τις πέντε ηπείρους.²

Στην περίπτωση μιás σταθερής αναφορής (εδω: ή Περιφέρεια Πρωτεύουσής), το στένεμα της ψαλίδας των διαδοχικών αποτελεσμάτων ενός δείκτη, που αναδεικνύει τις σχετικές και όχι τις απόλυτες διαφορές, σημαίνει μόνο, ότι ή πρόσβαση στην εκπαίδευση ανατύχθηκε, στο διάστημα που εξετάζουμε, σε όλες τις περιοχές της χώρας.³

Και στις τρεις απογραφές διαγράφονται οι ίδιες τρεις ομάδες γεωγραφικών διαμερισμάτων: α. τα πιό προηγμένα εκπαιδευτικά: Πελοπόννησος, Κρήτη, Νήσοι Αιγαίου, β. τα εκπαιδευτικά καθυστερημένα: Θράκη και στην τελευταία περίοδο Ίονιοι Νήσοι και γ. τα υπόλοιπα που βρίσκονται σε μιá μέση κατάσταση.

Μέσα στα σταθερά αυτά πλαίσια, οι διαφορές μετακινήσεις—πως και ή άκνησία της Θράκης, που, αν και διευρύνει την πρόσβασή της στην εκ-

παίδευση, δεν παύει να παραμένει τελευταία—παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Χαρακτηριστική είναι ή βαθμιαία άνοδος της Πελοποννήσου στο εσωτερικό της πρώτης ομάδας, πως και της Στερεάς και της Θεσσαλίας στη μεσαία ομάδα.

Οι σημαντικές διαφορές που παρουσιάζουν τα γεωγραφικά διαμερίσματα ως προς την επιφάνεια και ως προς τον πληθυσμό τους δεν είναι όμολογες προς τις εκπαιδευτικές ανισότητες, όπως διαγράφονται από τα στοιχεία που χρησιμοποιήσαμε. Το ίδιο ισχύει και για την πυκνότητα του πληθυσμού: ή Λοιπή Μακεδονία παρουσιάζει ακριβώς την ίδια πυκνότητα πληθυσμού με τη Θράκη, ενώ οι διαφορές τους ως προς το εκπαιδευτικό επίπεδο του πληθυσμού τους είναι μεγάλες. Οι Ίονιοι Νήσοι, με την υψηλότερη πυκνότητα πληθυσμού, βρίσκονται στο κάτω μέρος της εκπαιδευτικής κλίμακας, ενώ ή Κρήτη που είναι ή δεύτερη σε πυκνότητα πληθυσμού περιφέρεια βρίσκεται στην άλλη άκρη. 'Αλλά και τα ποσοστά αστικού πληθυσμού δεν φαίνεται να έχουν σχέση με το εκπαιδευτικό επίπεδο, όσο μένουμε σε τόσο πλατειές γεωγραφικές ενότητες: ή Θράκη π.χ. παρουσιάζει υψηλότερο ποσοστό αστικού πληθυσμού από την 'Ηπειρο, τη Λοιπή Μακεδονία, τη Λοιπή Στερεά, τις Νήσους του Αιγαίου.

Είναι φανερό, ότι τόσο μεγάλες και τόσο άνισες σε επιφάνεια και πληθυσμό, τόσο «τεχνητά» προσδιορισμένες γεωγραφικές περιφέρειες δεν μπορούν να είναι συγκρίσιμες. Είναι δυνατό π.χ. διαμετρικά αντίθετες καταστάσεις στο εσωτερικό μιás μεγάλης περιοχής να άλλοεξουδετερώνονται στατιστικά στα όλικα αποτελέσματα από αποδίδουν την εικόνα μιás ανύπαρκτης μέσης κατάστασης, ενώ τά επί μέρους φαινόμενα έχουν περισσότερες πιθανότητες να αναδειχθούν μέσα από ένα σύνολο, όταν αυτό είναι μικρό.

1. Τουλάχιστο στις έκβιομηχανισμένες χώρες (βλ. *L'inégalité des chances. La mobilité sociale dans les sociétés industrielles*, Armand Colin, Paris, 1973, σ. 103-104).

2. J. Galtung, Chr. Beck et J. Jaastad, *Croissance et disparités dans le domaine de l'éducation*, UNESCO, CSR-E-5. Βλ. επίσης, J. Galtung, «Croissance et disparités dans le domaine de l'éducation», *Perspectives*, Vol. V, no 3, 1975.

3. Βλ. πιό κάτω, σ. 267.

νομοί:
στοιχεῖα κατὰ ἐπίπεδο ἐκπαίδευσης

Τὰ στοιχεῖα τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἐπιπέδου τῶν νομῶν πού παρουσιάζουν ὁ πίνακας 4 καί οἱ ἀντίστοιχοι τέσσερες χάρτες θά μᾶς δώσουν μιὰ ἀκριβέστερη εἰκόνα τῆς γεωγραφικῆς κατανομῆς τῶν ἐκπαιδευτικῶν εὐκαιριῶν.

Στό χάρτη 1 βλέπουμε ὅτι, μετά τοὺς ιδιαίτερα καθυστερημένους νομούς Ξάνθης καί Ροδόπης, οἱ περιοχές πού παρουσιάζουν τόν υψηλότερο ἀναλφαβητισμό εἶναι ἡ κεντροδυτικὴ Ἑλλάδα καί ἡ Εὐβοία. Τὰ χαμηλότερα ποσοστά ἀναλφαβητισμοῦ, μετά τὴν Περιφέρεια Πρωτευούσης καί τὸ νομὸ Θεσσαλονίκης, τὰ συναντοῦμε στῆ βορειοανατολικὴ Πελοπόννησο, τὴν Ἀττικὴ, τοὺς νομούς Χανίων, Σάμου, Χίου, Μαγνησίας καί σὲ τέσσερες νομούς τῆς Μακεδονίας.

Ὁ χάρτης 2 πού παρουσιάζει τὰ ποσοστά ἀποφοίτων δημοτικῶν δείχνει μιὰ περισσότερο ἰσόρροπη κατανομή. Πάλι οἱ νομοὶ Ξάνθης, Ροδόπης, Ἐβρυτανίας, Καρδίτσας, Τρικάλων, Θεσπρωτίας καί Εὐβοίας (στοὺς ὁποίους προστίθεται καί ὁ νομὸς Γρεβενῶν) βρίσκονται στό κάτω μέρος τῆς κλίμακας. Δὲν εἶναι ὁμος ὀλόκληρῃ ἡ κεντροδυτικὴ Ἑλλάδα τοποθετημένη χαμηλά. Γενικά, οἱ εὐκαιρίες ἀπόκτησης ἀπολυτηρίου δημοτικῶν κατανέμονται καλύτερα στὸν ἑλληνικὸ χῶρο. Οἱ πιὸ εὐνοϊκὰ τοποθετημένες περιοχές, μετά τοὺς νομούς Κορίνθου καί Χίου πού ἀκολουθοῦν τὴν Περιφέρεια Πρωτευούσης καί τὸ νομὸ Θεσσαλονίκης, εἶναι ὀλόκληρῃ ἡ Κρήτη, σχεδόν ὅλη ἡ Πελοπόννησος, ἡ κεντροανατολικὴ Ἑλλάδα, οἱ Κυκλάδες καί μέρος τῆς Μακεδονίας.

Στό χάρτη 3 ἀλλάζει ἡ εἰκόνα: εὐνοημένες καί μὴ περιοχές διαγράφονται καλύτερα. Οἱ νομοὶ πού παρουσιάζουν χαμηλὰ ποσοστά ἀποφοίτων γυμνασίου σχεδιάζουν ἓνα Γ πού πατάει στῆ Μεσσηνία καί ὑπερπηδώντας τὸ νομὸ Ἰωαννίνων ἀγγίζει τὸ νομὸ Ἐβρου. Ἡ ὑπόλοιπὴ Ἑλλάδα, σὲ μιὰ θέση λίγο-πολύ προνομιούχα—μὲ ἐξαιρέση τῶς νομούς Ρεθύμνης, Σάμου, Ἀργολίδας—συσπειρώνεται νοτιοανατολικά τοῦ Γ. Τὴν πλατυτέρη πρόσβαση σὲ ὀλοκληρωμένες γυμνασιακὲς σπουδὲς παρουσιάζουν μερικοὶ κεντρικοὶ νομοὶ στῆν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα (Θεσσαλονίκης καί Καβάλας στῆ Μακεδονία, Ἰωαννίνων στῆν Ἠπειρο, Μαγνησίας στῆ Θεσσαλία, Ἀττικῆς στῆ Στερεὰ, Ἀχαΐας καί Κορινθίας στῆν Πελοπόννησο), καθὼς καί οἱ νομοὶ Χίου καί Δωδεκανήσου, Χανίων καί Ἡρακλείου στὰ νησιά καί στῆν Κρήτη.

Ὁ χάρτης 4 παρουσιάζει καί αὐτὸς, ὅπως ὁ χάρτης ἀποφοίτων δημοτικῶν, μεγαλύτερη ἰσορροπία ἀνάμεσα στοὺς νομούς, ἀλλὰ αὐτὴ τὴ φορά σὲ χαμηλὰ ἐπίπεδα: ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Περιφέρεια Πρωτευούσης καί τὸ νομὸ Θεσσαλονίκης, τὰ υψηλότερα

ποσοστά παρουσιάζουν ἡ κεντρικὴ καί βόρεια Πελοπόννησος καί ἔξῃ ἄλλοι νομοὶ σκορπισμένοι στὸν ἑλληνικὸ χῶρο. Ἴσως ἡ ἀκριτικὴ θέση τῶν δύο ἀπὸ αὐτοὺς (Ἐβρου καί Δωδεκανήσου) νὰ ἔχει κάποια σχέση μὲ τὸ σχετικὰ μεγάλο ἀριθμὸ τῶς πτυχιούχων ἀνωτάτων σχολῶν.

Ἐνδιαφέρον ἔχει νὰ παρακολουθηθεῖ κανεὶς τὴ διαδοχικὴ θέση μερικῶν περιοχῶν ὡς πρὸς τὰ διάφορα ἐπίπεδα ἐκπαίδευσης.

Ἡ Κρήτη παρουσιάζει ὁμοιογένεια καί ἱκανοποιητικὰ ποσοστά ὡς πρὸς τοὺς ἀποφοίτους δημοτικῶν. Ὁ νομὸς Χανίων ἔχει πολὺ λίγους ἀναλφαβητοὺς καί μαζί μὲ τὸ νομὸ Ἡρακλείου ἀρκετοὺς ἀποφοίτους γυμνασίου. Στὸ ἐπίπεδο ὁμῶς τῶν ἀποφοίτων τῶν ἀνωτάτων σχολῶν ἡ Κρήτη παρουσιάζει πάλι ὁμοιογένεια, ἀλλὰ μὲ χαμηλὰ ποσοστά. (Ἀνάλογη εἰκόνα παρουσιάζει καί ὁ νομὸς Ἰωαννίνων.)

Στῆν Πελοπόννησο πού εἶναι τὸ πιὸ προηγμένο ἐκπαιδευτικὰ διαμέρισμα, ἡ Ἥλεια καί ἡ Ἀργολίδα εἶναι οἱ λιγότερο εὐνοημένοι νομοὶ, ιδιαίτερα ὡς πρὸς τοὺς ἀποφοίτους μέσης.

Τὰ Δωδεκάνησα παρουσιάζουν γενικά καλὸ ἐπίπεδο, ιδιαίτερα αἰσθητὸ στὶς υψηλότερες ἐκπαιδευτικὲς βαθμίδες. Οἱ Κυκλάδες ἔχουν σχετικὰ πολλοὺς ἀποφοίτους δημοτικῶν, λίγους ἀναλφαβητοὺς, μέτρια ποσοστά ἀποφοίτων γυμνασίου καί λίγους ἀποφοίτους ἀνωτάτων σχολῶν.

Στὰ Ἐπτάνησα ὑπάρχει ποικιλία καταστάσεων: Κέρκυρα καί Λευκάδα ἔχουν πολλοὺς ἀναλφαβητοὺς, μέτρια ποσοστά ἀποφοίτων δημοτικῶν καί λίγους ἀποφοίτους μέσης καί ἀνωτάτων σχολῶν. Ὁ νομὸς Κεφαλληνίας παρουσιάζει μέτρια ποσοστά ἀναλφαβητισμοῦ, ἱκανοποιητικὰ ποσοστά ἀποφοίτων δημοτικῶν καί μέτρια ποσοστά ἀποφοίτων μέσης καί ἀνωτάτων σχολῶν. Ἡ Ζάκυνθος ἔχει ἀρκετοὺς ἀποφοίτους δημοτικῶν, σχετικὰ λίγους ἀναλφαβητοὺς, ἀλλὰ πολὺ χαμηλὰ ποσοστά ὡς πρὸς τοὺς ἀποφοίτους τῶν ἀνωτέρων βαθμίδων.

Ἡ κεντροδυτικὴ Ἑλλάδα, μὲ ἐξαιρέση τὸ νομὸ Ἰωαννίνων, εἶναι πάντα χαμηλὰ. Ἄλλὰ ὁ νομὸς Πρεβέζης, πού βρίσκεται στό κάτω μέρος τῆς κλίμακας ὡς πρὸς τοὺς ἀποφοίτους μέσης, ἔχει συγχρόνως καί πολλοὺς ἀποφοίτους δημοτικῶν καί πολλοὺς ἀναλφαβητοὺς.

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ σταθερότητα μὲ τὴν ὅποια ἡ Ροδόπη καί ἡ Ξάνθη, καθὼς καί ἡ Ἐβρυτανία, βρίσκονται πάντα χαμηλὰ. Σημειώνουμε στῆ Θράκη τὸ σχετικὰ καλὸ ἐπίπεδο τοῦ νομοῦ Ἐβρου σὲ ὅλες τὶς βαθμίδες.

δείκτης ἐκπαιδευτικοῦ ἐπιπέδου

Τὰ στοιχεῖα τοῦ πίνακα 4 μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ κατατάξουμε τοὺς νομούς ἐφαρμόζοντας τὸν τύπο τοῦ Δείκτη Ἐκπαιδευτικοῦ Ἐπιπέδου πού χρησιμοποιή-

ΠΙΝΑΚΑΣ 4. Ποσοστά του ήλικίας 10 ετών και άνω πληθυσμού κατά νομό και επίπεδο εκπαίδευσης

	% ανάφραβήτων	% άποφοίτων δημοτικού ¹	% άποφοίτων μέσης ¹	% άποφοίτων άνωτάτων σχολών
Περιφέρεια Πρωτεύουσας	7,6	76,0	26,6	5,3
Λοιπή Στερεά & Εύβοια:				
Αιτωλοακαρνανία	22,0	52,6	5,6	1,4
Λοιπή Αττική	12,7	61,4	8,2	1,2
Βοιωτίας	16,9	57,9	6,6	1,4
Εύβοιας	20,4	46,5	6,6	1,6
Ευρυτανίας	29,3	44,5	3,2	0,9
Υπόλ. Πειραιώς	13,3	62,2	9,9	1,4
Φθιώτιδος	19,0	59,4	6,6	1,7
Φωκίδος	19,9	58,8	6,1	1,6
Πελοπόννησος				
Αργολίδος	13,2	61,1	5,9	1,2
Αρκαδίας	15,3	61,2	7,8	2,2
Αχαΐας	14,7	64,0	10,7	2,0
Ήλειας	19,3	54,0	5,9	1,5
Κορινθίας	12,5	67,2	10,7	2,6
Λακωνίας	16,8	57,7	6,6	1,8
Μεσσηνίας	19,8	57,7	6,8	1,7
Ίόνιοι Νήσοι				
Ζακύνθου	18,8	55,6	3,7	0,7
Κερκύρας	25,2	53,0	5,9	1,3
Κεφαλληνίας	16,6	55,1	7,6	2,2
Λευκάδος	25,0	53,5	4,5	1,5
Ήπειρος				
Αρτης	24,6	50,1	4,2	1,5
Θεσπρωτίας	23,2	47,7	4,3	1,5
Ίωαννίνων	15,8	61,2	8,6	1,8
Πρεβέζης	20,0	55,7	3,6	1,3
Θεσσαλία				
Καρδίτσας	26,1	49,3	4,0	1,3
Λαρίσης	16,7	56,5	7,4	1,8
Μαγνησίας	14,4	60,1	8,8	1,7
Τρικάλων	22,6	49,0	5,5	1,6
Μακεδονία				
Γρεβενών	17,8	47,0	5,2	2,1
Δράμας	19,3	50,5	5,5	1,7
Ήμαθίας	14,9	55,7	6,9	1,6
Θεσσαλονίκης	9,6	69,2	19,2	3,5
Καβάλας	16,7	57,0	8,8	2,5
Καστοριάς	13,8	63,0	5,4	1,9
Κιλκίς	17,7	53,5	5,7	1,2
Κοζάνης	14,6	57,7	6,5	1,7
Πέλλης	15,9	54,1	5,5	1,4
Περίας	17,3	52,2	5,5	1,6
Σερρών	18,3	51,1	5,4	1,5
Φλωρίνης	16,8	53,6	5,9	2,3
Χαλκιδικής	14,2	58,6	4,5	1,0
Άγιον Όρος	10,3	63,2	3,4	0,0
Θράκη				
Έβρου	19,9	52,3	6,5	2,0
Ξάνθης	33,9	38,9	4,3	1,6
Ροδόπης	32,3	40,2	4,7	1,5

(συνεχίζεται)

ΠΙΝΑΚΑΣ 4. Ποσοστά τοῦ ἡλικίας 10 ἐτῶν καὶ ἄνω πληθυσμοῦ κατὰ νομὸ καὶ ἐπίπεδο ἐκπαίδευσης (συνέχεια)

	% ἀναλφαβήτων	% ἀποφοίτων δημοτικῆ ¹	% ἀποφοίτων μέσης ¹	% ἀποφοίτων ἀνωτάτων σχολῶν
Ν ἤ σοι Αἰγαίου				
Δωδεκανήσου	17,9	53,8	9,6	2,5
Κυκλάδων	17,3	55,6	6,1	1,7
Λέσβου	18,6	53,7	6,7	1,7
Σάμου	13,6	53,0	5,6	1,3
Χίου	10,5	65,7	9,0	1,6
Κ ρ ῆ τ η				
Ἡρακλείου	15,0	62,3	8,3	1,5
Λασιθίου	17,1	61,9	6,3	1,8
Ρεθύμνης	18,3	60,2	5,1	1,3
Χανίων	12,9	64,3	9,7	1,9

1. Πρόκειται γιὰ συσφαιρευτικά ποσοστά ποὺ περιλαμβάνουν καὶ τοὺς ἀποφοίτους ἀνωτέρων βαθμίδων.

σαμε καὶ γιὰ τὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα. Τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς ἐπεξεργασίας καταγράφονται στὸν πίνακα 5.

Ἡ χρησιμότητα τοῦ ΔΕΕ ἔγκειται ὄχι μόνο στὸ ὅτι συγκεντρώνει τὰ στοιχεῖα γιὰ τέσσερα ἐκπαιδευτικά ἐπίπεδα καὶ ἐπιτρέπει ἔτσι τὴν κατάταξη τῶν νομῶν σὲ μιὰ κοινὴ κλίμακα, ἀλλὰ καὶ στὸ ὅτι σημειώνει καὶ τὶς ἀποστάσεις ἀνάμεσα στοὺς νομοὺς ποὺ εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικὲς στὰ πρῶτα καὶ στὰ τελευταῖα σκαλιὰ τῆς κλίμακας. Γι' αὐτὸ προτιμήσαμε νὰ δείξουμε στοὺς χάρτες 5 καὶ 6 αὐτὲς τὶς ἀποστάσεις, ἀντὶ νὰ μοιράσουμε τοὺς νομοὺς σὲ ἰσάριθμες ὁμάδες. Ὁ πρῶτος ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς χάρτες ἀπεικονίζει λεπτομερέστερα, μὲ τὶς ἔξι διαβαθμίσεις του, τὴν ἐκπαιδευτικὴ κατάσταση τῶν περιοχῶν. Στὸν ἄλλο, ἡ εἰκόνα τῆς κατανομῆς τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἀνισοτήτων στὸν ἐλληνικὸ χῶρο εἶναι περισσότερο ἀδρῆ καὶ γι' αὐτὸ ἐναργέστερη.

Ὅτε στὸ ἐπίπεδο τῶν νομῶν διαπιστώνεται στενὴ σχέση ἀνάμεσα στὴν πυκνότητα πληθυσμοῦ ἢ τὸ ποσοστὸ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ καὶ τὴν πρόσβαση στὴν ἐκπαίδευση: ἡ Ζάκυνθος εἶναι ἀπὸ τὶς πιὸ πυκνοκατοικημένες περιοχὲς καὶ ἡ Ἀρκαδία ἀπὸ τὶς πιὸ ἀραιοκατοικημένες· ἡ Ἐάνθη ἔχει σχεδὸν τὸ διπλὸ ποσοστὸ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ τὴν Κορινθία. Φαίνεται ὅτι, ὡς πρὸς τὰ γεωγραφικὰ καὶ δημογραφικὰ χαρακτηριστικά, ὁ νομὸς ὡς μονάδα παρουσιάζει, ἂν καὶ σὲ μικρότερο βαθμὸ, τὶς ἀδυναμίες ποὺ σημειώσαμε γιὰ τὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα: ἀποτελεῖται καὶ αὐτὸς ἀπὸ ἐνότητες ποὺ διαφέρουν οὐσιαστικὰ μεταξὺ τους. Καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα βέβαια, ἀπὸ ἀστικές καὶ ἀγροτικές περιοχὲς.

Ὁ χάρτης 6 ποὺ διαγράφει ὁ ΔΕΕ γιὰ τὸ 1971 μᾶς παρουσιάζει τὴν ἑξῆς εἰκόνα: οἱ προηγμένες ἐκπαιδευτικὰ περιφέρειες (ΔΕΕ=60 καὶ πάνω) σηματοδοτοῦν στὸ νότιο μέρος τῆς Ἑλλάδας ἕνα τετράπλευρο τοῦ ὁποῦ οἱ τέσσερες ἄκρες ἀκουμποῦν στὴν

Ἀχαΐα, στὰ Χανιά, στὴ Ρόδο καὶ στὴ Χίο, καὶ στὴ βόρειο Ἑλλάδα μιὰ ἔλλειψη ποὺ περικλείει τοὺς νομοὺς Θεσσαλονίκης καὶ Καβάλας. Οἱ καθυστερημένες περιφέρειες (ΔΕΕ = 49 καὶ κάτω) ἀφοροῦν δύο συνεχόμενους νομοὺς στὴ Θράκη καὶ ἕνα συμπαγὲς σύνολο νομῶν στὴν κεντροδυτικὴ Ἑλλάδα, καθὼς καὶ τὴ Ζάκυνθο. Οἱ ὑπόλοιποι νομοί, σὲ μιὰ μέση ἐκπαιδευτικὰ κατάσταση, περιφιγγοῦν αὐτὲς τὶς περιφέρειες ἀναδεικνύοντας ἔτσι τὸ γεωγραφικὸ προσδιορισμὸ τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἀνισοτήτων.

*

Τὸ ὅτι δὲν ὑπάρχουν παρὰ λίγες μελέτες πάνω στὴ γεωγραφικὴ διάσταση τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἀνισοτήτων στὶς εὐρωπαϊκὲς χῶρες δὲν εἶναι τυχαῖο. Εἶδαμε, ὅτι τὸ γεωγραφικὸ πλαίσιο προσφέρει τὴν ὁδὴν στὴν ὁποία προβάλλονται, ἐντοπισμένα, τὰ ἀποτελέσματα πολλῶν καὶ μακρόχρονων διαδικασιῶν. Οἱ οικονομικὲς καὶ κοινωνικὲς σχέσεις, ὁ ρόλος τῶν ἐθνικῶν καὶ γλωσσικῶν μειονοτήτων, ὁ βαθμὸς πολιτισμικῆς ἀνάπτυξης ὁμάδων καὶ στρωμάτων, ἐκφράζονται στὸ χῶρο καὶ μέσα ἀπὸ τὴν γεωγραφικὴ κατανομὴ τῶν ἐκπαιδευτικῶν εὐκαιριῶν. Στὸ μέτρο ποὺ ἀναλύονται οἱ διαδικασίες ποὺ ὁδηγοῦν στὶς ἐκπαιδευτικὲς ἀνισότητες, ἡ γεωγραφικὴ τους κατανομὴ ἔχει κυρίως ἔνδεικτικὴ σημασία καὶ πρακτικὴ χρησιμότητα. Συμβαίνει ὁμῶς, στὴν περίπτωσή τῆς Ἑλλάδας, νὰ παρουσιάζονται ἀνησυχητικὰ φαινόμενα μὴ οικονομικῆς ἐνσωμάτωσης τῶν γεωγραφικῶν περιφερειῶν καὶ τάσεις διάσπασης τοῦ χόρου.¹ Καὶ ἔτσι, οἱ γεωγραφικὲς κατανομὲς τῶν οικονομικῶν καὶ τῶν κοινω-

1. Bernard Kayser, «Developpement régional et régionalisation de l'espace en Grèce», *Tiers-Monde*, VI, no 24, 1965, σ. 1007 καὶ 1009.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5. Καταγραφή των νομών σύμφωνα με το δείκτη εκπαιδευτικού επιπέδου

1. Περιφέρεια Πρωτεύουσας	100,0
2. Θεσσαλονίκης	81,7
3. Κορινθίας	68,1
4. Αχαΐας	63,6
5. Χανίων	62,8
6. Χίου	61,8
7. Καβάλας	61,3
8. Αρκαδίας	60,7
9. Δωδεκανήσου	60,7
10. Ύπολ. Πειραιώς	59,8
11. Ίωαννίνων	59,5
12. Μαγνησίας	59,2
13. Ηρακλείου	58,4
14. Κεφαλληνίας	58,2
15. Καστορίας	58,1
16. Λασιθίου	57,2
17. Δοιπή 'Αττική	57,2
18. Λαρίσης	56,5
19. Φλωρίνης	56,5
20. Κοζάνης	56,2
21. Λακωνίας	56,2
22. Φθιώτιδος	55,7
23. Ήμαθίας	55,4
24. Μεσσηνίας	55,1
25. Αργολίδος	54,8
26. Κυκλάδων	54,4
27. Έβρου	54,4
28. Βοιωτίας	54,3
29. Φοκίδος	54,3
30. Λέσβου	54,0
31. Ρεθύμνης	52,8
32. Γρεβενών	52,5
33. Πέλλης	52,3
34. Πιερίας	52,3
35. Σάμου	52,2
36. Ηλείας	52,2
37. Δράμας	51,6
38. Χαλκιδικής	51,4
39. Σερρών	51,0
40. Κιλίκης	50,9
41. Εύβοιας	50,6
42. Αιτωλοακαρνανίας	50,2
43. Τρικάλων	49,8
44. Πρεβέζης	49,5
45. Κερκύρας	49,3
46. Λευκάδος	49,2
47. Άγιον Όρος	48,3
48. Άρτας	47,9
49. Θεσπρωτίας	47,6
50. Ζακύνθου	47,0
51. Καρδίτσας	46,1
52. Ροδόπης	43,0
53. Ξάνθης	42,3
54. Εύρυτανίας	41,0

νικών φαινομένων, σε σχέση και με τις οικολογικές ιδιαιτερότητες των περιοχών, αποτελούν μία ακόμα προσέγγιση των παραμορφωτικών καταστάσεων που χαρακτηρίζουν το σημερινό στάδιο ανάπτυξης στην Ελλάδα.

Σ' αυτό το σύντομο άρθρο περιοριστήκαμε στην παρουσίαση της γεωγραφικής κατανομής των εκ-

παιδευτικών ευκαιριών στον ελληνικό χώρο. Θα άκολουθήσει, σε άλλο στάδιο, η αναζήτηση των αιτίων της άνισης κατανομής που διαπιστώθηκε. Άνεξάρτητα πάντως από αυτή τη διερεύνηση, ή άπλή διαπίστωση του μεγέθους των εκπαιδευτικών άνισοτήτων άνάμεσα στις διάφορες περιοχές έχει μία λειτουργική χρησιμότητα: επισημαίνει την άνάγκη μιάς πολιτικής πολυπλευρης άποκέντρωσης και περιφερειακής ανάπτυξης.

Μιά σειρά μέτρων θα μπορούσαν κιόλας νά παρθούν στον εκπαιδευτικό τομέα: άνασυγκρότηση του εκπαιδευτικού χάρτη, άποκέντρωση στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης... Ή άπλή σύγκριση των ποσοστών του πληθυσμού της Κρήτης κατά επίπεδο εκπαίδευσης επιβάλλει την ίδρυση του Πανεπιστημίου στη Μεγαλόνησο. Τά Έπιάνησα, παρ' όλη τους την πολιτιστική παράδοση, φθίνουν. Είναι άνάγκη νά ύπάρξουν και σ' αυτή την περιοχή πόλοι έλλξης για την πρόσβαση των νέων στην εκπαίδευση, ιδιαίτερα στη δεύτερη και στην τρίτη βαθμίδα. Όσο για την κατάσταση της Θράκης, είναι φανερό πώς χρειάζεται κάποια ιδιαίτερη προσπάθεια σε όλες τις βαθμίδες. Ή αναζήτηση ισχυρών κινητήρων για την εξακολούθηση των σπουδών πρέπει νά συνοδευεί την προσφορά των μέσων ενός καλά εξοπλισμένου σχολικού δικτύου. Τό Πανεπιστήμιο της Θράκης θά μπορούσε π.χ. νά έποφεληθεί από την ύπαρξη του τουρκόφωνου στοιχείου στην περιοχή για νά δημιουργήσει τμήμα τουρκολογικών σπουδών ύψηλού επιπέδου. Ύποτροφίες και άλλες ύλικές διευκολύνσεις θά χρειάζόταν νά συγκεντρωθούν σε καθυστερημένες περιοχές, όπως ή Εύρυτανία. Ένας πραγματικός εκπαιδευτικός σχεδιασμός δέν μπορεί νά άρκεται στο νά καταγράψει τις ύπάρχουσες καταστάσεις, νά τις επιβεβαιώνει και νά τις διατηρεί με μιά προβολή τους στο μέλλον. Στηριγμένος σε έπιλογές όχι μόνο οικονομικές, αλλά και κοινωνικές-πολιτιστικές, γίνεται ό ίδιος παράγοντας στην εξέλιξη του πλέγματος προσφορά-ζήτηση παιδείας.

Είδαμε την εξέλιξη της πρόσβασης στην εκπαίδευση στη διάρκεια μιάς εικοσαετίας. Άς μήν ξεχνάμε, ότι μιά μελέτη για την εξέλιξη των εκπαιδευτικών άνισοτήτων θά έπρεπε νά περιοριζόταν στην άνάλυση των στοιχείων που άφορούν τη μη ύποχρεωτική εκπαίδευση. Ή βαθμιαία περιστολή του άναλφαβητισμού (που στην Ελλάδα πραγματοποιείται κυρίως διά μέσου της βιολογικής αποχώρησης των μεγάλων ήλικιών) και ή όλο και πλατύτερη πρόσβαση στην ύποχρεωτική πρωτοβάθμια εκπαίδευση σε μιά χώρα ευρωπαϊκή, είναι σημάδια μιάς γενικής εξέλιξης των όρων ζωής, μιάς περισσότερο εκσυγχρονισμένης λειτουργίας των θεσμών και όχι ενός εκδόμηκρατισμού της εκπαίδευσης. Τό ότι π.χ. Έλειψαν οι τρωγλοδύτες δέν μείωσε τις οικι-

στικές καὶ κοινωνικές ἀνισότητες, ἀντίθετα. Ἔτσι, ἐνῶ ἡ πλατιύτερη πρόσβαση στὸ δημοτικὸ σχολεῖο δὲν ἀποτελεῖ λόγῳ ἰδιαίτερης ἱκανοποίησης, οἱ νησιδῆς καθυστέρησης ποῦ ἐπισημαίνει κανεὶς κοιτάζοντας τὰ στοιχεῖα καὶ τοὺς χάρτες θὰ πρέπει νὰ ἀνησυχῆσουν καὶ νὰ προβληματίσουν.

Μέσα ἀπὸ αὐτὸ τὸ πρίσμα γίνεται φανερό, ὅτι ἡ πρόσφατη ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση τείνει νὰ ἀνεβάσει τὸ γενικὸ ἐπίπεδο (μὲ τὸν κοινὸ κορμὸ μιᾶς ὑποχρεωτικῆς ἐκπαίδευσης ποῦ θὰ διαρκεῖ ἐννέα χρόνια), ἀλλὰ καὶ νὰ μεγαλώσει τὶς ἀνισότητες (μὲ τὸ φράγμα δύσκολων ἐξετάσεων στὸ τέλος τοῦ τρίχρονου γυμνασίου καὶ τῆ δημιουργία διαφορῶν τύπων μεταγυμνασιακῆς ἐκπαίδευσης). Ἐνα μέσο ἀνάσχεσης τῆς τάσης πρὸς τὴν ἄνιση πρόσβαση στοὺς διάφορους αὐτοὺς τύπους μεταγυμνασιακῆς ἐκπαίδευσης θὰ ἀποτελοῦσε ὁ προσδιορισμὸς ποσοστῶν κατὰ γεωγραφικὴ περιφέρεια. Ἐὰν ὁ ἐπαρχιώτης ὑποψήφιος φοιτητῆς μειονεκτοῦσε ἀπέναντι στὸν Ἀθηναῖο συνάδελφό του, τί θὰ γίνεῖ μὲ τὸ δεκαπεντάχρονο γυμνασιόπαιδο τῆς Κατῶνας ἢ τῆς Ἀνδραβίδας; Ἐνας «ἐθνικὸς

1. Οἱ μελέτες τῶν Pierre Bourdieu καὶ Jean-Claude Passeron κατὰδειξαν, ὅτι ἡ τοπικὴ ἰσότητα ὡς πρὸς τὰ μέσα κρίσης καὶ σύγκρισης τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος (ἐξετάσεις, βαθμολογία) καλύπτει τὴν οὐσιαστικὰ ἄνιση μεταχείριση καὶ τὴν κοινωνικὴ ἀδικία (βλέπε ἐνδεικτικὰ, P. Bourdieu,

ἀδιάβλητος διαγωνισμὸς» γιὰ τὴν κατάληψη τῶν θέσεων στὰ Λύκεια θὰ μεγαλώσει ἐπικίνδυνα τὶς γεωγραφικῆς ἀνισότητες ποῦ ὑπάρχουν. Γι' αὐτὸ, καλὸ θὰ ἦταν νὰ ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ ἕνα συγκεκριμένο περιφερειακὸ σχολικὸ προγραμματισμὸ: προσδιορισμὸς ἀριθμοῦ θέσεων στὰ Λύκεια ἀνάλογα μὲ τὸν πληθυσμὸ τῆς περιοχῆς καὶ κατάληψη αὐτῶν τῶν θέσεων μόνον ἀπὸ παιδιὰ αὐτῆς τῆς περιοχῆς. Ὁ τρόπος ἐπιλογῆς στὸ ἐσωτερικὸ κάθε περιοχῆς μπορεῖ νὰ καθοριστεῖ κεντρικὰ ἢ ὄχι. Ἀκόμα καὶ τὰ θέματα τῶν ἐξετάσεων θὰ μπορούσαν στὴν ἀνάγκη νὰ εἶναι τὰ ἴδια, φτάνει νὰ γίνεῖ σεβαστὸς ὁ ἀριθμὸς θέσεων κατὰ περιοχὴ. Αὐτὸ βέβαια σημαίνει, ὅτι ὁ τελευταῖος μαθητῆς ποῦ θὰ μπεῖ σὲ Λύκειο τῆς Ἀθῆνας μπορεῖ νὰ ἔχει βαθμὸ 16 καὶ ὁ τελευταῖος ποῦ θὰ μπεῖ σὲ Λύκειο τῆς Πρέβεζας ἴσως νὰ ἔχει 9. Λόγος πάρα πάνω γιὰ νὰ ἐξαπλωθεῖ τὸ κρατικὸ ἐνδιαφέρον ἀπὸ τὰ ἐπαρχιακὰ Λύκεια στὰ ἐπαρχιακὰ Γυμνάσια καὶ νὰ γίνεῖ ἡ κατάλληλη προσπάθεια γιὰ νὰ ἀνταποκριθοῦν στοὺς στόχους μιᾶς μεταρρύθμισης ποῦ θὰ συνδυάζει ἀρμονικὰ οἰκονομικοὺς καὶ κοινωνικοὺς στόχους. Μήπως ὅμως αὐτὸ εἶναι τὸ πρόγραμμα κάποιας ἐπόμενης μεταρρύθμισης;

«L'école conservatrice. Les inégalités devant l'école et devant la culture», *Revue française de Sociologie*, VII, no 3, 1966, σ. 336 καὶ ἐξῆς).

